

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXIII. KÖTET

2011. 2. FÜZET

Kis- és nagyrégiók, centrum és periféria a 21. század elején

*

Zárszámadás a Lexikonról – a jövő felé nézve

*

A szombatosok chiliizmusa

*

Suri Orvos Mihály *Catholicus reformatus*-fordítása

*

Egy irodalmi mű hazakerülése és kiadása köré szövődött kapcsolható
felfedett és felfedendő pontjai

*

Kazinczy-értelmezések történész szemmel

*

Babits nemzetfelfogása

*

Formálódó jelenlét. Irodalmi folyóiratok az interneten

*

Műhely

*

Szemle

KOLOZSVÁR, 2011
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtitkár),
Szász Alpár Zoltán, Tanczos Vilmos, Veress Károly

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176
Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 Románia, e-mail: titkarsag@eme.ro
www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
Alap

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
GLORIA–IDEA nyomdában

Felelős vezető
Nagy Péter

Baricz Ágnes

Suri Orvos Mihály *Catholicus reformatus*-fordítása

William Perkins (1558–1602) angol puritán író és prédikátor korabeli magyarországi és erdélyi népszerűségét több munkájának magyar nyelvű kiadása is tanúsítja.¹

A *Reformed Catholike* című, angol nyelven írt vitairata először 1597-ben jelent meg.² Ennek kissé átdolgozott, 1598-as második kiadását fordította le rövid időn belül spanyolra – a fordítás címlapjának tanúsága szerint – Guillermo Massan nemesember, a kiadvány ajánlását pedig Cipriano de Valera, akkoriban Londonban élő spanyol protestáns emigráns, bibliafordító írta alá.³ A spanyol változathól elkészített latin kiadás Hanauban jelent meg, 1601-ben.⁴ E latin kiadásból két, egymástól függetlennek tűnő magyar fordítás is elkészült a 17. század első évtizedeiben: a Suri Orvos Mihályé 1602-ben (kéziratban maradt), a Kecskeméti C. Jánosé pedig 1620-ban (nyomtatásban megjelent). A szakirodalom csak ez utóbbi, Kassán kiadott *Catholicus reformatus*-fordítást (RMNy II. 1214A) ismeri.⁵

Suri Orvos Mihály Perkins-fordításának a jelek szerint autográf kézirata a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának kézirattári anyagában, jelzete Ms. 1430.⁶

E tanulmány bővített, átdolgozott változata a *Suri Orvos Mihály 1602-es Perkins-fordítása* című dolgozatnak; ez utóbbi megjelent in *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Szerk. Imre Mihály–Oláh Szabolcs–Fazakas Gergely Tamás–Százaz Orsolya. Debrecen 2011. 447–457.

¹ Öt különböző írása jelent meg magyar nyelven a 17. század folyamán, két munkája második kiadást is megért, lásd *Régi magyarországi nyomtatványok 1601–1635*. Szerk. Borsa Gedeon–Hervay Ferenc, Bp. 1983. (a továbbiakban RMNY II.) 1214A; *Régi magyarországi nyomtatványok 1636–1655*. Szerk. Heltai János, Bp. 2000. (a továbbiakban RMNY III.) 1683; RMNy 1893; RMNy III. 2001; Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár*. I. Bp. 1879. (a továbbiakban RMK I.) 1330. Életéről, tevékenységéről bővebben lásd Koltay Klára: *Mester és tanítványa: William Perkins és William Ames munkássága*. Könyv és Könyvtár XVI(1991). 39–57.

² *A Reformed Catholike [...]* Cambridge 1597. Printed by John Legat, printer to the Vniversitie of Cambridge.

³ *Catholico reformato [...]* Compuesto por Guillermo Perquino licenciado en sancta theologia, y trasladado en Romance castellano por Guillermo Massan gentil-hombre, y à su costa imprimido. London 1599. En casa de Ricardo del Campo [Richard Field].

Az ajánlás alatt a C. D. V. monogram szerepel, amit a szakirodalom egyértelműen Valera nevéként oldott fel. Némely kutatók Valerát tartják a vitairat valódi fordítójának is, lásd Daniel Eisenberg: *Correspondence of John Bowle*. Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America XXIII(2003). 123–124.

⁴ *Catholicvs Reformatvs [...]* Hanoviae MDCl. Apud Guilieum Antonium (a továbbiakban *Catholicus reformatus*). Ugyancsak Antonius adta ki az 1603-as és 1608-as javított latin kiadásokat. A fordítás elkészítője ismeretlen. Az ajánlólevél Majna-Frankfurtban keltezett (lásd *Catholicus reformatus*. [6b]), így lehetséges, hogy a fordító az ott élő spanyol protestáns közösség egyik tagja volt. Majna-Frankfurtban élt például Casiodoro de Reina (1520–1594) spanyol bibliafordító, lutheránus teológus is, családjával. Vö. *Allgemeine Deutsche Biographie*. XXVII. Leipzig 1888. 720–722.

⁵ Lásd például Berg Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Bp. 1946. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 21) 87–91; Vásárhelyi Judit: *Egy jezsuita-ellenes vitairat és magyar fordítója*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve* (1982). 1983. 266–268; Koltay Klára: *Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig*. *Studia Litteraria* XXVIII(1991). 99–114; Heltai János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Bp. 2008. (Res Libraria 2) 139–143; Petrőczy Éva: *Szenci Molnár Albert és az angol puritán művek magyarországi „honosítása”* = *Uő: Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*. Bp. 2006. (*Historia Litteraria* 20) 62–63.

⁶ Írógéppel írt katalóguscédulája a jelzeten kívül a következő adatokat tünteti fel: Suri Orvos Mihály. *Catholicus reformatus*. A kézirat címlapján ez áll: CATHOLICVS REFORMATVS az az MEG MAGYARAZASA ES MUTATASA az Istennek ígejéből az meg' tiztetatott Anyja-szent egyházak menyre sok es külömb külömb reszeiben az hűtnek az Romaj Ecclesiával (a' minemő az most) egyyet ertnek, es attol mellyekben s meddig' külömböznek, ugy annyera hogy a' mellyekben soha aval egyet ne köllesek ertennyök. [...] SVRJ ORVOS MIHALY ALTAL. HAIDELBERGABAN. M. D. CII. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban KveKvt) Ms. 1430. 3a.

Dolgozatomban az elfeledett fordítót és kéziratát, valamint Heidelbergtől Kolozsvárig tartó útját mutatom be.

A fordító

Suri Orvos Mihály (†1633?) a heidelbergiánusok közé tartozott, képzettségének megfelelő értelmiségi pályát futott be, de nem volt különösebben kiemelkedő szereplője kora társadalmi és egyházi életének.

Szükszavúan szólnak róla a lexikonok szócikkei, ha egyáltalán említik,⁷ a szakirodalomban pedig leginkább peregrinációja⁸ és egy-egy ismertebb kortársával való kapcsolata révén jelenik meg.⁹

Protestáns prédikátorcsaládból származott,¹⁰ a Pozsony környéki Sur (Hegysur) településről.¹¹ Életéről első adatunk 1595. október 20-i subscribálása a debreceni kollégiumba, ahol már 1597-ben collaborator, majd senior lett.¹² 1600. március 6-án Szenci Molnár Alberttel együtt indult Heidelbergbe, az egyetemre április 1-jén iratkozott be.¹³ 1601 szeptemberében Herbornba utazott, ahol Szenci és David Pareus ajánlásával jelentkezett Johann Piscator teológiai professzornál.¹⁴ Ottani beilleszkedését megkönnyítették Szenci kapcsolatai.¹⁵ Majna-Frankfurtban is

⁷ Lásd például Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XII. Bp. 1909. 125; Wix Györgyné: *Régi magyarországi szerzők*. I. Szerk. és befejezte P. Vásárhelyi Judit. Bp. 2008. 759 – itt Suri peregrinációjának záró időpontjaként tévesen az 1607-es év áll, helyesen 1602; Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Kiad. Ladányi Sándor. Bp. 1977. 334. A lexikon említi ugyan Suri Orvos Mihályt mint komjátú esperest, de külön szócikkben csak öccsét, Pált tárgyalja.

⁸ Pontos és lényegre törő összefoglalást ad életéről és tevékenységéről Heltai János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve* (1980). 1982. (a továbbiakban Heltai: *Adattár*). 320.

⁹ A Veresmarti Mihállyal való vitában betöltött szerepe kapcsán lásd Ipolyi Arnold: *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből*. I. Bp. 1875. (Házi Könyvtár 18) (a továbbiakban Ipolyi: *Veresmarti*). 191–198. Lásd még *Vörösmarti Mihály kalvinista prédikátor megtérése története*. S. a. r. Jankovics József–Nyerges Judit. Bp. 1992 (a továbbiakban *Megtérése története*). 38–44.

Miskolczi Csulyak Istvánnal való kapcsolata révén lásd *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 2. Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátás versei*. S. a. r. Jenei Ferenc–Klaniczay Tibor–Kovács József–Stoll Béla. Bp. 1962 (a továbbiakban RMKT XVII/2). 394; *Zempléni vizitációk, 1629–1671 (Miskolczi Csulyak István szemléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései)*. Kiad. Dienes Dénes. Sárospatak 2008. (Acta Patakina 21) (a továbbiakban *Zempléni vizitációk*) 61–65.

Szenci Molnár Alberttel való barátsága, hozzá írt fennmaradt levelei kapcsán, gyakran mindössze a neve, újra meg újra felbukkan a Szenci-kutatásban is. Tömör életrajzi összefoglalást ad róla Szabó András: *Szenci Molnár Albert naplója*. Közzéteszi Szabó András. Bp. 2003. (Historia Litteraria 13) (a továbbiakban *Napló*). 239. Lásd még *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Jegyz. és kiad. Dézsi Lajos. Bp. 1898 (a továbbiakban NLI). 3–86, 124–125, 129–130, 314.

¹⁰ Thúri György verse Suri Sárának, Mihály édesanyjának halálára. Idézi Ipolyi: *Veresmarti* 191.

¹¹ Suri Orvos Pál, Mihály öccse írt származásáról egy versében. Lásd Davidis Parei [...] J. Philippi Parei ... *Musae fugitivae*. [...] acc. *Georgii Thurii ... Musa posthuma*. Neustadt 1615. 278. (A vershez írt egyik magyarázó jegyzetben ez áll: „Heg’ Sur est patria Suri, in Insulâ, quam Danubius infra Posonium efficit.”)

Több Sur nevű település is létezett Pozsony környékén a középkorban, egyik közülük Hegysur. Lásd Házi Jenő: *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony 2000 (Csallóközi Kiskönyvtár 1) 328–329.

¹² Vö. Borovszky Samu: *Debreceni írók és tanárok 1588–1700*. Irodalomtörténeti Közlemények (a továbbiakban IK) VIII(1898). 461.

¹³ Vö. *Napló* 135; Heltai: *Adattár* 320.

¹⁴ Heidelbergből szeptember 18-án indult a Frankfurtba igyekvő Szenci Molnár társaságában, Herbornba 22-én érkezett. Vö. NLI 124–125; *Napló* 143. Az egyetemre szeptember 24-én iratkozott be. Lásd *Die Matrikel der hohen Schule und des Pädagogiums zu Herborn*. Hrsg. von Zedler, Gottfried–Sommer, Hans. Wiesbaden 1908. 859. tétel.

¹⁵ Vö. P. Vásárhelyi Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: előzmények és fogadtatás*. Bp. 2006 (Historia Litteraria 21). 26. Lásd még Szencinek írt, 1601. szeptember 31-én [!] keltezett levelét: NLI 124–125.

megfordult, Szencit látogatta.¹⁶ Magyarországra 1602 márciusában tért vissza. Külföldi tanulmányai idején Asztalos András nagyszombati polgár alumna volt.¹⁷

Hazatérte után előbb a Nyitra megyei Komjátiban, 1604-től pedig Nagyszombatban volt rektor. 1607. május 26-án a barsi zsinaton szentelték lelkésszé. Segédlelkésként 1607-től 1608 elejéig Nagyszombatban is működött, de az úrvacsoráról vallott szigorú kálvinista felfogása miatt összeütközésbe került a lutheránusból lett kálvinista prédikátor Hollósi Márton városi lelkészszel, és végül távozni kényszerült.¹⁸ 1608-ban már komjátí predikátor, később a kerület seniora.¹⁹ A barsi és komjátí zsinatok őt jelölték ki vitapartnerül a majd 1610-ben katolizáló Veresmarti Mihály volt komjátí predikátor számára, az akkor még látszólag a felekezeten belül zajló vitára.²⁰

1608 körül nősült, Prágai Zsuzsannát, a későbbi Guevara-fordító Prágai András testvérét vette feleségül.²¹

1614-ben sárospataki elsőpappá választották.²² 1620-ban és talán már azelőtt is elsőpapi tisztségének ellátása mellett tanárként is működött a pataki iskolában: 1620. december 16-án Rákóczi Zsigmondnak küldött levelét mint annak pataki predikátora és „scholában tanító-mesteri” írta alá.²³ Ebből a levélből tudjuk, hogy részt vett az iskola 1621-es törvényeinek összeállításában.²⁴ 1629-ben tagja volt a sárospataki iskolát gondnoki minőségben meglátogató

¹⁶ NLI 131. Ipolyi: *Veresmarti* 194. Talán Herbomból Heidelbergbe visszatérteker kereste fel barátját az útba eső Majna-Frankfurtban.

¹⁷ KvEKvt Ms. 1430. 2a. Nincs adat arról, hogyan kerültek kapcsolatba, azonban debreceni tanulmányai befejeztével Suri hazatért szülőföldjére, Nagyszombat környékén lehetett iskolamester, és akkor szerezte meg Asztalos támogatását. Szenci Molnár Albert naplőbejegyzése szerint Suri Mihállyal Szencről indult Németországba 1600-ban, tehát Suri ekkoriban mindenképpen a királyi Magyarország nyugati részében tartózkodott. Vö. *Napló* 135.

¹⁸ Heltai János. *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp. 1994 (Humanizmus és Reformáció 21) (a továbbiakban: Heltai: *Alvinczi*) 28, 32. Veresmarti emlékei szerint Suri maga kereste Hollósival a vitát, cáfolta annak nézeti lépten-nyomon. *Megtérése története* 38. Nagyszombati lelkési működésének időpontjára lásd NLI 253, 330, 463.

¹⁹ Lásd NLI 148–149, 290, 306, 330, 463; Heltai: *Adattár* 320. Esperesként szerepel: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. Szerk. Thury Etele. VII(1908). 141.

²⁰ Bővebben: *Megtérése története* 62–115.

²¹ NLI 283, 314. Szencinek írt 1609. május 8-i levelében már első gyermekét, Jósiaát is említi.

²² Hivatalt elődje, Kecskeméti Alexis János 1614-ben távozott Nagybányára. Elképzelhető, hogy Lorántffy Mihály, Sárospatak akkori ura Szenci ajánlására hívta meg Surit a királyi Magyarország másik végéből. Szenci 1613 októberében többször találkozott Lorántffyval, aki kísérő katonát adott melléje, és pénzzel is megajándékozta. Lásd *Napló* 165–166.

²³ K özli Szilágyi Sándor: *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő* II(1880). 361–363. (E levél eredetijét nem találtam meg a Magyar Országos Levéltárban.)

Suri tanári minőségben való működése valószínűleg nem tartott huzamos ideig. A pataki iskola 17. századi tanárainak névsorában nem szerepel a neve, vö. Soltész János (többekkel): *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza* (Szombathi János után). Sárospataki Füzetek VIII(1864). 873–899. Egyedül Nagy Iván jelzi róla Szirmay Antal *Notitia topographicájára* hivatkozva, hogy 1620-ban sárospataki tanár volt, de Szirmay az idézett helyen nem a pataki tanárok, hanem az ott szolgáló lelkészek nevét közli. Valamivel fennebb közli a pataki kollégiumi tanárok névsorát is, de Suri ott nem szerepel. Vö. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VIII. Pest 1860. 288; valamint *Notitia topographica, politica inelyti comitatus Zempleniensis* per Antonium Szirmay de Szirma. Budae 1803. 219; 211–218.

²⁴ Az új törvények kidolgozását az 1618-as diáklázadás tette szükségessé. Erről bővebben Dienes Dénes: *Diákzúdulások Sárospatakon. Különös tekintettel az 1667. évi nagy lázadásra*. = *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. Bp. 2007. 905.

Suri levelével együtt elküldött Rákóczi Zsigmondnak és Györgynek egy-egy magyarra fordított példányt az új törvényekből, és támogatásukat kérte azok következő évbni bevezetéséhez. Szilágyi: *i.m.* 362. Az új törvények kidolgozásakor felhasználták a wittenbergi egyetem törvényein alapuló régiákat is, de nagy szerepet a heidelbergi akadémia által jóváhagyott, a pfalzi tartomány iskoláiban alkalmazottak kaptak. A törvények kiadása: Békefi Remig: *A Sárospataki ev. ref. Főiskola 1621-iki törvényei*. Bp. 1899; újabban: *A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei*. Ford. és jegyz. Szentimrei Mihály. Sárospatak 1996.

egyházmegyei bizottságnak; a rektorokkal és a többi vizitátorral szemben védte a korábban kidolgozott tantervet.²⁵

Sárospatakon halt meg, valószínűleg 1633-ban.²⁶ Halálára Miskolczi Csulyak István írt gyászverset,²⁷ és ugyancsak Miskolczi vette feleségül özvegyét, 1635-ben.²⁸

Suri Mihály élete során több diák külföldi tanulmányait támogatta,²⁹ gyűjtés szervezésével segítette Szenci kiadói munkáját is.³⁰

Néhány fennmaradt levelén³¹ kívül eddig csupán három, latin nyelvű teológiai témájú egyetemi disputációját,³² valamint egy Johann Philipp Pareust és Paul Melissus-Schedét dicsérő epigrammáját³³ ismertük. Kortársai közül többen is író emberként tartották számon,³⁴ azonban Perkins-fordítására nem található adatok ezek munkáiban.

Könyvtáráról, valamint könyvei sorsáról szinte semmit nem tudni. Mindössze egy közép-kori Bibliáról,³⁵ valamint a korban népszerű angol prédikátor és exegeta, Thomas Brightman

²⁵ A tanulók zúgolódtak a tananyag nehézsége ellen, a rektorok pedig kidolgoztak egy új, némiképp könnyített tantervet, amelyet a vizitátorok, Suri kivételével, el is fogadtak. Bővebben Dienes: *Zempléni vizitációk* 61–65.

²⁶ A zempléni anyakönyv 205. lapján Suri Mihály halála éveként 1632 szerepel. Vö. Soltész János: *i.m.* 894. Ugyanakkor Szenci feljegyzése szerint 1633-ban Suri, bár köszvény gyötörte, de életben volt. Vö. NLI 125.

Miskolczi Csulyak István 1635-ben kérte feleségül Suri özvegyét; elbeszélése szerint Suri akkor másfél esztendeje volt halott. RMKT XVII/2. 298.

A sárospataki uradalom 1632. decemberi urbáriuma nem jelzi, hogy Suri halott lenne (az őt említő rovat azokat sorolja fel, „adofizető hazakat kik birnak es haz hellieket, auagy pusztá telkeket a’ kik elfoglaltak”), róla ezt találjuk: „Sury Mihály majorja, melliet nem regen fogott fel”. Lásd Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp. 1954. 188.

Prágai Zsuzsanna – Miskolczi Csulyak által tolmácsolt – emlékei szerint: „az idvezült Suri Mihál Urammal az parochiahoz harmadic szomszedban egy puzta romladozot hazat vöttönc vala, de epitesezhez sem kezdettünc, hogy az egez haz egi szempillantasban földig romla egi ked nap, az szegin Uramis ket hettel utanna azon nap s azon oraban meg hala.” RMKT XVII/2. 333. Valószínű, hogy az urbáriumban jelölt major erre a telekre és romladozó házra vonatkozik. Így Suri halála még az év decemberének végére, az összeírás utánra vagy következő év, 1633 elejére tehető, nem sok idővel a romos ház megvásárlása utánra.

²⁷ RMKT XVII/2. 383.

²⁸ Heltai: *Adattár* 320. RMKT XVII/2. 298. Ugyanitt Suri leányára, Annára, valamint Prágai Zsuzsanna betegségére és halálára vonatkozó adatok is találhatóak.

²⁹ Többek között öccsét, Suri Orvos Pált, valamint sógorát, Prágai Andrást. A neki ajánlott munkákat és szerzőiket lásd Heltai: *Adattár* 320.

³⁰ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 6. Szenci Molnár Albert Költői Művei*. S. a. r. Stoll Béla. Bp. 1971. 499.

³¹ Kiadta Dézsi Lajos, lásd NLI 124–125, 129–130, 314.

³² Lásd David Pareus: *Collegiorum theologicorum ... decuria una ... Heidelbergae* 1611. 179–188, 238–243, 326–336. A disputációk címe és elhangzásuk időpontja: *De peccati originalis natura propogatione et effectis*, 1600. július 12; *De satisfactione et merito Christi mediatoris*, 1600. november 9.; *De potestate ecclesiae circa disciplinam in legibus ferendis*, 1601. május 16. Vö. Heltai: *Adattár* 320; RMK III. 5828.

³³ Kiadva in Gömöri György: *Thúri György ünneplése 1600-ban és későbbi kiadványai*. Magyar Könyvszemle (a továbbiakban MKSz) CXXII(2006). 478–483, különösen 482. Ugyanitt részletek Thúri György körével való kapcsolataról.

³⁴ Veresmarti Mihálynak tudomása volt arról, hogy Suri készült megválaszolni az 1606-ban és 1607-ben is megjelent magyar Campianus-kiadást (RMNy II. 943 és RMNy II. 952), arról azonban nem, hogy végül elkészült-e az el-lenirat. *Megtérése históriája* 38–42. Balásfi Tamás *Echo Christiana et catholica...* című 1616-ban, Pozsonyban kiadott vitairatának (RMNy II. 1117) egyik vitaközzé és karikírozott szereplője Suri Mihály kálvinista lelkész, akit Balásfi a műzsák kedveltjének nevez (33–34.). Lásd még Ipolyi: *Veresmarti* 192–194.

³⁵ E XIII/XIV. századi Biblia 7b lapján olvasható Suri Orvos Mihály 1617. április 14-én kelt tulajdonosi bejegyzése, valamint megjegyzése, hogy a kódex eredetileg Szent Sebaldus tulajdona volt. Lásd Berkovits Ilona: *Az Egyetemi Könyvtár festett kéziratainak egy csoportja*. MKSz ú.f. XXXVIII(1931). 2–4; valamint *Catalogus codicum latinorum medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis revisus et auctus per Petrum Tóth*. Bp. 2008. Cod. 45.

Apokalipszis-magyarázatának egy példányáról³⁶ jelenthető ki, hogy valamikor az ő tulajdonában volt. Öccse, Suri Orvos Pál küldte haza neki, más, meg nem nevezett könyvekkel együtt Matthias Martinus egy munkáját Heidelbergből, 1613-ban.³⁷ Veresmarti Mihály említi, hogy Surinál tett látogatásaikor különböző Szent Ágoston-köteteket látott annak asztalán.³⁸

Miskolczi Csulyak Istvánnak köszönhetően tudjuk, hogy Suri özvegye, már Miskolczi feleségként – későbbi értékesítés reményében – kérte néhai férjének feltehetően a lelkészlakásban, a prédikációkészítéshez könyvtárként berendezett kis szobában maradt könyveit Rákóczi Györgytől, amennyiben az nem tartott további igényt rájuk.³⁹

A források alapján úgy tűnik, Suri Orvos Mihály felekezete körében megbecsült volt, tudását és rátermettségét elismerték hazájában⁴⁰ és külföldön is.⁴¹

³⁶ Az adományozó, Lövei Pellionis György bejegyzése alapján ez a könyv 1615 márciusában került Suri tulajdonába. Lásd Fekete Csaba: *Pataki rektor adta – Pataki lelkész kapta könyv*. Egyháztörténeti Szemle III(2002). 105–109.

Szelestei N. László két, 1613-ban, Heidelbergben Ceglédi Szabó Pál birtokába kerülő kiadványról (Robertus Bellarminus: *De gratia et libero arbitrio*. Heidelbergae 1613, valamint Philippus Mornago: *De Sacra Eucharistia*. Hanoviae 1605) jelzi, hogy azok korábban Suri Orvos Mihály tulajdonában voltak. Közli azonban a korábbi tulajdonos bejegyzését is, ez: P. O. S. 1613, valamint P. O. S. 1612. A monogram Suri Mihály öccsére, Suri Orvos Pálra utal, aki a bejegyzésekben szereplő években éppen Heidelbergben tartózkodott, ahova Ceglédi 1613-ban érkezett. Vö. Szelestei N. László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei. = Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez*. Szerk. Bálint István János. Bp. 1987. 97–128, különösen 101–104.

³⁷ Heltai: *Adattár* 321; Szenci Molnár Albert *válogatott művei*. S. a. r. Vásárhelyi Judit. Bp. 1976. 622–623. A kiadvány Matthias Martinus (1572–1630) egy arianusok elleni vitairata – ahogyan Szenci Csene Péter nevezi Szenci Molnár Albertnek írt, 1613. május 20-i levelében azt a könyvet, amit Suri Mihály nem talált meg az öccse által küldöttek közt, és ami talán, Szenci Csene feltételezése szerint, Molnár Albert iratai között maradhatott. E kiadvány bizonyára az 1612-ben, Brémában megjelent *De veritate divinae naturae Jesu Christi, veri et unici redemptoris nostri, Liber I*. Martinus a herborni Akadémia egyik teológiai professzora volt Suri ottani tanulmányai idején. 1610-ben brémai professzor lett; ez az 1612-es kiadvány három, az ő elnöklése alatt lefolytatott disputációt tartalmaz.

³⁸ *Megtérése históriája* 44. Veresmarti nem utal a könyvek témájára, de még azok nyelvére sem.

³⁹ “[...] mivel az idvezült Suri Uram könyvei még eddigis az Nagod számára tartattanac az Predikatorsaghoz valo boltban: ha Nagodnak nem kellene, tudositson meg felölök, én hazamhoz vitetem, hogy az főreg miat kaart ne valjac, talam mas uton penzê tehetem ôket.” A Miskolczi által Prágai Zsuzsanna nevében Liszkán, 1637-ben írt levelet lásd RMKT XVII/2. 333–334.

⁴⁰ Teológiai tudásában megbízták, hiszen őt jelölték ki vitapartnerül Veresmarti számára; rátermettségét bizonyítja Chernel György 1642. július 15-én I. Rákóczi Györgynek írt levele, melyben a Tolnai István halála következtében megüresedett pataki elsőpapi hely betöltésének nehézségeit jelzi: “[...] mert ide nemcsak jó deák és jó praedicator kellene, hanem az ki resolutus ember is volna, mind tisztivel, autoritásával is tudna élni, és arul is tudna elmélnedni, ki praedicatora, hol lakik, mivel az fejedelmek és nagy urak is sokszor szoktak némely dolgokat praedicatorokkal közleni; ifjak vannak jóra menendők, de ide nem olyan köllene; én most itt körülöttünk Simándi uramhoz hasonlót nem ismerek, de abban az a vétek (ha nem bűn volna véteknek mondani), igen igen szelid és együgyü ember, szeginy Laránfi [!] uram idejében bővebb volt az öreg tudós ember, mégis messzünnen hozatta volt szegény Suri uramat.” Kiadta Szilágyi Sándor. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő VII(1885). 500–501.

⁴¹ EY 1618-ban, Marburgban kiadott disputációkötet (*Promotio Solennensis XVI. Philosophiae & artium magistrorum*) Johannes Combachius marburgi filozófiaprofesszor által írt, Rákóczi Györgyhez szóló előszavában Suri Mihály, Filefalvi Filizki János és Szempci János igen meleg szavú dicséretével találkozunk. A kötetet bemutatja Imre Mihály: *A marburgi magyar peregrináció és a Verbesserungswerk kapcsolata*. Studia Litteraria XLV(2007). 126–143, különösen: 136–138. Szempci János, akinek azonosításában Imre Mihály bizonytalan, azonos azzal a Szenci Boros Jánossal, aki az 1610-es évek második felében Sárospatakon volt tanár. Szenci Boros neve, Filiczki János pataki rektorával együtt megjelenik a kollégium 1621-es törvényeivel kapcsolatban. Vö. Szentimrei Mihály: *i.m.* 17. Filiczki és Szenci Boros is tanult Marburgban, így Combachius valóban mint ismerősöket dicséri őket (vö. Heltai: *Adattár* 278–279, 325), Suri marburgi látogatásáról azonban nincs adat. Elképzelhető, hogy az ő híret a Combachius által ismert és nagyra tartott magyar diákok vitték el Marburgba, ugyanis Suri támogatta Lévai Suba Tamás és Murakózi Dús Márton peregrinációját is, akik később disputációt ajánlottak neki. Lásd Heltai: *Adattár* 320.

Egy másik, ugyancsak 1618-as marburgi kiadványban (Szabó Károly–Hellbrant Árpád: *Régi Magyar Könyvtár*. III. Bp. 1896–1898. 1222), de magyar szerzőtől, Gönczi Aszalós Mihálytól dicsérvörsert is kap. Vö. Kovács Sándor Iván–Kulcsár Péter: *Dedikált disputációk Debrecenben*. Studia Litteraria VIII(1970). 95–100.

A kézirat

A negyedré méretű, első és utolsó levele kivételével nagyon jó állapotban levő kézirat 8, eredetileg számozatlan (nemrég ceruzával beszámozott) levelet és 292 tintával számozott lapot tartalmaz.⁴² A lapszámolás a kézirat elkészítésével egyidejű, ugyanattól a kéztől származik, mint a szöveg. A számozatlan levelek különböző possessor-bejegyzéseket, a fordító által írt ajánlást, valamint a könyv szerzőjének, William Perkinsnek az olvasóhoz írt előszavát tartalmazza, a számozott lapokat pedig a vitairat szövege tölti ki. A teljes kézirat nyelve magyar. A kötetben hiányok nem észlelhetők.

Jelenlegi keménykötését a 19. században kapta, legkésőbb 1846-ban. A kék színű karton borítótáblákat zöld vászomból készült gerinc fogja össze, amelyen arany színű betűkkel ez áll: CATH / REFORMAT.

A bekötés során a lapokat körülvágták, megcsonkítva egyik-másik lapszámot és egy őrszót, de a szöveg maga nem sérült. Kötéskor kerülhetett sor a csekély számú rongálódás kijavítására is; az első levél verzóján találunk foltozásokat: az egyik takarja a 18. század végi bejegyzés végét, tehát bizonyosan annál később került oda. Az első meg az utolsó levél barnultabb, sérültebb és szennyezettebb a többinél – feltételezhető, hogy a kézirat a 19. század előtt rongált kötésben, esetleg bekötetlenül vándorolt egyik tulajdonostól a másikig.

Tulajdonosi és egyéb bejegyzések öt különböző kéztől találhatóak a kötetben. Az ajánlás és a fordítás sötétbarna tintával írt szövege kevés kihúzást, betoldást tartalmazó gyöngybetűs tisztázat – teljességében egy hatodik kéz írása.

Az írásmód, a betűalakok és az ortográfia vizsgálata arra mutat, hogy hosszú lappangás után Suri Orvos Mihály autográf irodalmi munkája került elő.⁴³

A fordítás kézírását Suri három, Szenci Molnárnak írt saját kezű levelével, valamint egy possessor bejegyzésével hasonlítottam össze.⁴⁴ Két magyar nyelvű levele éppen a fordítás elkészítésének idejéből származik: az egyiket Herbornból keltezi, 1601. szeptember 31-én [!], a másikat Heidelbergből, 1602. március 1-jén, ugyanazonnap, amikorra a fordítás ajánlása is datált.

A fordítás kézírása nem folyóírás, hanem a nyomtatott betűket igyekszik utánózni. Az 1601-es levél első, üdvözlő sora is nyomtatást utánzó betűkkel van írva: az ebben látható betűalakok mindenike visszaköszön a fordítás kézírásában.

Ránézésre a két kézírás fizikai aspektusa rokonítható. Mindkét kézírásra enyhén jobbra döntött betűk jellemzők, valamint egyes betűk szárának az alapvonaltól jócskán lefelé elnyújtása (például az *f*, *s*, *y*, *z* esetében), illetőleg az elnyújtott szárnak a betűhöz képest szinte aránytalanul nagy hurokká/kampóvá formálása (leginkább a *g*, de a *J* és az *I* esetében is).

⁴² A teljes kézirat körülbelül 19 ívnyi terjedelmű, helyenként az ívek is jelölve vannak.

⁴³ Köszönöm Jankovics Józsefnek, Sipos Gábornak és Tóth Zsombornak, hogy időt szántak a kézírások tanulmányozására, illetve az azzal kapcsolatos konzultációra.

⁴⁴ Suri két magyar, valamint 1609-ben kelt latin nyelvű levele Szenci Molnár Albert levélgyűjteményében található. A gyűjtemény lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Jelzete K 787.

Az 1617-es possessor-bejegyzésről lásd a 35. jegyzetet.

Itt köszönöm meg az MTA Könyvtára Kézirattárának, valamint a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Különgyűjteményeinek, hogy engedélyezték a kézirat anyag fényképeinek közzétételét.

Különösen a kapitálisokra jellemző, hogy alakjuk nem állandó, a levelekben több különböző alakban is megtaláljuk őket (pl. az *A, E, G, H, M, N, P, V* esetében). A fordítás 292 lapján e variációk száma sokkal nagyobb, azonban az egyes kapitálisoknak a levelekben regisztrált minden változata fellelhető közöttük.

A *k* betűt több alakban is megtaláljuk a levelek folyóírásában, de világosan elkülöníthető két alapváltozat, amelyeket Varjas Béla humanista kurzíva és gótikus kurrens írásmódra jellemző alakokként azonosít.⁴⁵ A fordítás főszövegének kézírásában szinte kizárólag a humanista típusú, a mai nyomtatottra hasonlító *k* jelenik meg, a lapszéli hivatkozásokban azonban, melyek több esetben nem mutatnak olyan szigorú nyomtatott formát, mint a főszöveg, felbukkan a gótikus írásmódra jellemző, a levelekben is használt *k* betűalak (8.).⁴⁶

A levelekre és a fordításra is nem következetes *ö-zés* jellemző (ugyanazon szavak esetében is).

A változó formák mellett leveleiben Suri következetes a *meg/még* (és gyakran más *-g-re* végződő szavak) *-gh-s* vagy *-g'-os* írásában. Ugyanezt a következetességet találjuk a fordításban is. Itt gyakoribb a *-g'-os* változat, de nemritkán felbukkan a *-gh is*.⁴⁷

Mindkét kézírásban ritkán, de megjelenik a néma *h* a szóvégi *t* után is.

Mindkét kézírásban az *amire, amint* stb. szavak esetében az *az* névelő elhagyott hangja jelölt: szinte kivétel nélkül nem ékezettel, hanem ponttal az *a* betű jobb felső csücske fölött.

Mindkét kézírás ortográfiájára jellemző:

– *cs* hangértéket *cz* jelöl (a fordításban ritkán *czy, czi*); *sz* hangértéket gyakran *z* jelöl; *z* hangértéket *sz* betűkombináció jelöl (például *nészen, kesze* stb.); *ly-t li* és *ly is* jelöl; *gy* és *ggy* hangértéket *dgi* betűkombináció jelöl, továbbá *gy-t gy* és a kéziratban *gi is*; *ny* hangértéket *ni* és *ny* betűkombináció jelöl;

– a *gazdag* szó kezdőbetűjének *k*-ra cserélése.

A két kézírásban található írásjelek alakja, valamint az ékezetelési szokások egyeznek: például *ö, ü* esetében rendszerint egy vagy két függőleges, egyenes vagy enyhén görbített ékezet jelzi a megfelelő hangértéket. Mindkettőben gyakran jobbra elcsúsztatott ékezeteket találunk, különösen az *i* és *j* esetében.

Egyik kézírásban sem található meg a korabeli kézírásokban gyakran előforduló *ÿ* (*y* jelölésre) vagy a szóvégi *k c*-vel való latinus jelölése.

Suri leveleinek és possessor-bejegyzésének, valamint a fordítás ajánlásának aláírása is a két kézírás azonos tulajdonosa mellett érvel.

A kézirat elkészültének időbeli behatárolásában segít a kötet jó minőségű papírjában található monogramos vízjel.⁴⁸ Ennek alapján a papír egy a 16–17. század fordulóján a dél-németországi Lindauban működő malomból származik. Valószínű, hogy a papírmalom a 300 km-re

⁴⁵ Varjas Béla: *Paleográfiai útmutató 15–17. századi magyar nyelvű kéziratok olvasásához. = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába.* 3. átdolgozott és kiegészített kiadás. Szerk. Hargittay Emil. Bp. 2003. 335–336.

⁴⁶ Ugyanakkor legalább egyszer a főszövegben is megjelenik ez a betűalak (4.).

⁴⁷ Mind a levelek, mind a kézirat esetében előfordul, hogy elmarad a néma *h* jelölése *g* után, de ez ritka, és mindkét esetben hasonló arányok figyelhetők meg a jelölés elmulasztásában.

⁴⁸ Címerpajzsban faág négy pár elágazással, a felső három pár ágai egy-egy levélben végződnek. A pajzs két felső csücskéhez *M S* monogram van kapcsolva. A Piccard-katalógus (<http://www.piccard-online.de>) a lindau malom több fennmaradt papírjának vízjelét is regisztrálja; e kézirat papírjában található vízjel nagyban megegyezik a 127434–127436 számú tételekkel, leginkább az 127434-essel.

Itt köszönöm meg újra Tóth Zsuzsa és Pelbárt Jenő szakértői véleményét, utóbbinak külön a papírmalom azonosítását.

levő Heidelbergben is terjesztette termékét, és Suri ott szerezte be a fordítás tisztázatához szükséges papírmennyiséget.⁴⁹

A possessorok

Suri Mihály Perkins-fordításának kézírata 1906-ban gróf Kuun Géza hagyatékának részeként került közgyűjteménybe, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) könyvtárának kézírattárába, majd pedig, az EME gyűjteményeinek román állami kezelésbe vételét követően, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba.⁵⁰

Korábbi, azonosított vagy valószínűsíthető tulajdonosait, esetleges olvasóit az alábbiakban időrendben mutatom be.

1. Asztalos András

A *Catholicus reformatus* 1602-es fordítása Asztalos András (†1611) tehetős és művelt⁵¹ nagyszombati polgár⁵² számára készült peregrinációs ajándék.

Suri Orvos Mihály így kívánta megköszönni, hogy Asztalos „tisztességes, fogatkozás nélkül való kölczezet” biztosítva bocsátotta őt „az hires es nevezetes Electoralis Haidelbergai Academiaiban”, ezáltal utat nyitva számára „az job es boldogb életnek modgiara”, valamint „külső erőt” szolgáltatva „az idvössegnek minden dolgaiban valo gyarapodasra, mind mi magunknak boldogsagara, s mind egyebeknek hasznokra”.⁵³

Asztalos művelődésszervező, kultúra- és egyházpártoló tevékenysége régóta ismert a szakirodalomban.⁵⁴ Meghatározó alakja volt a nagyszombati kálvinista közösség egyházi és iskolai életének az 1600-as évek első évtizedében, kitartó támogatója Szenci Molnár Albertnek és irodalmi törekvéseinek, valamint mecénása, pártfogója több diáknak.⁵⁵ Suri ajánlása bizonyítja, hogy eddig ismert alumnusai mellett Asztalos az 1602 előtti években is támogatott peregrináló diákokat.⁵⁶

⁴⁹ A Szenci levélgyűjteményében található Suri-levelek más vízjelű, gyengébb minőségű papírra fródtak.

⁵⁰ Kuun Géza 1905. április 10-én hunyt el. Az Erdélyi Országos Múzeum kézírattárára hagyományozott kézíratait a Gyarapodási Osztálynapló szerint 1906. január 1-jén vették leltárba, Suri Orvos Mihály *Catholicus reformatusa* az 57. tétel a 107-ből.

Lásd még Sipos Gábor: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. Uő. Kvár 2009. 11–68.

⁵¹ Erre utal Asztalos könyvszeretete, valamint a nagyszombati protestáns iskolaügy támogatása, és Suri is így dicséri: „jol tudom, es egyebekis tudjak az kegyelmed ki terjet jo hireből neveből, hogy te kegyelmed nem csak az külső tudomaniokban, es leg' főkeppen az Szent irásban; hanem meg' az Deaki nyelűbenis annyera gyakorlotta magát, hogy nem hogy effele segetseg' [ti. a fordítás] nekől szűkölködnék, de meg' vastagb dologrolis eles iteletöt tud tenni [...]”. KVEKvt Ms. 1430. 5b.

⁵² Nemességet 1603-ban kapott. Vö. J. Újváry Zsuzsanna: *Egy hajdanvolt mezővárosi polgárcsalád, a mezőszegedi Szegedi család házassági-társadalmi kapcsolatai a 16–17. században. = Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*. Szerk. Szabó András. Bp. 2005. (Historia Litteraria 18) 101–102.

⁵³ KVEKvt Ms. 1430. 4a. Ennek alapján kizárható az a lehetőség, hogy Thököly Sebestyén volt Suri patrónusa. Vö. Heltai: *Alvinczi* 22.

⁵⁴ Ipolyi: *Veresmarti* 356–370; Heltai János: *Egy művelődéspártoló polgári kör a XVII. századi Magyarországon*. MKSz XCVIII(1982). 113–126; Heltai: *Alvinczi* 26–32.

⁵⁵ Uo. 31; Heltai: *Adattár* 258.

⁵⁶ „Tudom es lattam, hogy ennek előtte az kegyelmed alumnusi, kiknek emleközettyök en nalam böczöletös, halaadosagokat meg' mutattak valami szep verseknek irasaval [...]”. KVEKvt Ms. 1430. 5a. Asztalos ismert alumnusai közül Taksonyi Rác Péter az, aki 1602 márciusa előtt iratkozott be külföldi egyetemre, de tanulmányait csak Suri távozása után, 1603-ban fejezte be, így nem valószínű, hogy azok közé tartozik, akiknek emlékezetéről az ajánlás beszél.

Bár kézírása nem található meg a kötetben, bizonyára átvette az ajándékot.

2. Ismeretlen, 17. század eleji kéz

A fordítás ajánlása Nagyszombatba címzett, Asztalos Andrásnak, „Czyaszar ö Fölsege szabad varasaban, fő Polgar Mesternek es Tanacz Urnak”,⁵⁷ valamint háza népének. A címzésbeli *Mester és Tanács Urnak* szavakat egy azonosítatlan, de mindenképpen Asztalost vagy legalább a nagyszombati egyházi és politikai viszonyokat ismerő személy sötétbarna tintával kihúzgálta, és a *Polgar* szóhoz csatolt egy *-nac* ragot. Ennek magyarázata az, hogy valamikor 1602 augusztusa és 1603 között Asztalost nyíltan vállalt vallási nézetei és felekezeti szervezőmunkája miatt kizárták a városi tanácsból.⁵⁸ Valószínű, hogy a javításra még Asztalos életében került sor; halála után talán azt is jelezték volna, hogy megboldogult/ídevezült. Több ilyen jellegű, és feltehetően ettől a kéztől származó javítás nem fordul elő a kötetben.⁵⁹

3. Szegedi Gáspár és I. Rákóczi György

A további két ismert 17. századi possessorról a kézirat ajánlása előtt üresen maradt első levél rektóján olvasható bejegyzés tudósít:

„Teketetes es Nagysagos Rakoczÿ Geörgÿ uramnak attam ez konÿuett. Remenluen azt hogÿ ü Na[gysá]ga töb dolgaj között kezeben ueuen meg oluassa es eszeben ueszj minemü nagy kar lett legien ennek az könÿunek ez ideig nap fe[nyr]e kj ne iönj. Holott ez mi niomorodot edes hazankban. (szanakodasra melto) Az Istennek Aniaszentegihazanak Niaÿaj között minemü saggatasokatt [!] tett az pokolbelj Satan es mostannis naponkent teszen az ragadozo Farkasok altal. Sött nemelj eggigiüket testestül lelkestül el ragadott.

Mint uehettne ember ez ueszedelemnek eleit gondolkottam arrol, talam Nagÿsagodnak szüie meg esik az Isten Anÿszentegihazanak [!] eggigiü Juhaÿn, es ez koniuet niomtatásban kj boczzatatia, hogy lelkekett meg tarthassak az örök eeltre.

Nagÿsagodnak alazatos szolgálÿa

Szegedÿ Gaspar mpp”

Az adományozó Szegedi Gáspár az a Nagyszombatban élő és Asztalossal atyafiságban levő mezőszegedi Szegedi Gáspár (1579?–1635 előtt), akinek a nagyszombati eklézsia többi gondviselője mellett elsőként ajánlja Szenci Molnár Albert 1617-ben megjelent *Postilla Scultetica* című munkáját.⁶⁰

Szegedi aktív részvételét a korabeli egyházi és irodalmi életben jelzi az is, hogy 1609-ben ő küldte el Alvinczi Péternek méltó megválaszolásra a Nagyszombatban éppen megjelent és

⁵⁷ KVEKvt Ms. 1430. 2a.

⁵⁸ Suri 1602. március 1-jén keletzte ajánlását Heidelbergben, ahonnan még akkor hazaindult. Akkoriban Asztalos még tanácsos volt.

⁵⁹ Nem valószínű, hogy Suri javított Asztalos titulusan, sem Asztalos maga, mivel mindketten magyarosan írták a szó végi *k-t*. Ugyanílyan alapon kizárható a kézirat következő tulajdonosa, Szegedi Gáspár is.

⁶⁰ RMNy II. 1144.

A Szegedről elszármazott gazdag kereskedőcsaládról Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp. 1995. (Humanizmus és Reformáció 23) 196–218; Heltai: *Alvinczi*. 32–39; Uő. *i.m.* (Egy művelődéspártoló...) 124–125; J. Újvári Zsuzsanna: *i.m.* 100–101.

Az adományozó Szegedi kézírását összehasonlítottam mezőszegedi Szegedi Gáspár kézírásával. Köszönöm J. Újvári Zsuzsanna segítségét, aki nagylelkűen rendelkezésemre bocsátotta egy a Szegedi Gáspár saját kezű írását tartalmazó, 1624-ben keletzett levél másolatát. Az eredeti lelőhelye: Kassa Város Levéltára, Archiv Mesta Košice, Archivum Secretum, S–Szegedi, No 40.

a kálvinista közösségben nagy felháborodást keltett Pázmány-hitvitát, *A nagy Calvinus hiszek-egyistenét*.⁶¹ Hasonló gesztust tett az Asztalos halála után hozzá került *Catholicus reformatus*-fordítás esetében.

Az adományozás időpontját keltezés híján csak valószínűsíteni lehet. Kecskeméti 1620-ban megjelent Perkins-fordítása okafogyottá tette a Suri-féle fordítás azutáni kiadásra ajánlását. Ismerve Szegedi irodalmi és vallási érdeklődését, nem valószínű, hogy csak sok év múlva vagy egyáltalán nem értesül az ungvári prédikátor kassai kiadványáról.⁶²

A katolikus egyház 1608 utáni nagyszombati eredményeinek fényében (Forgách Ferenc és Pázmány Péter munkássága, Veresmarti Mihály nagy port kavart katolizálása, a jezsuiták 1615-ös újbóli megletelepedése a városban stb.) elképzelhető, hogy valamikor 1611 és Bethlen Gábor 1619-es királyi magyarországi sikerei közé tehető a kézirat Rákóczinak történő adományozása. E behatárolás tovább szűkíthető, ha feltételezzük, hogy a Szegedi által említett *farkasok* megnevezés a jezsuitákra vonatkozik,⁶³ akik népszerűek voltak Nagyszombatban és környékén a betelepülésük után hamarosan megnyitott iskolájukkal.⁶⁴

Az erdélyi fejedelem Rákóczi Zsigmond, akinek a Vizsolyi Biblia kinyomtatása kapcsán szerzett érdemei közismertek, nagyobbik fiai, György és Zsigmond apjukhoz hasonlóan a protestáns egyház és művelődés buzgó támogatói voltak.⁶⁵

Nem bizonyított a személyes kapcsolat I. Rákóczi György (1593–1648) és Szegedi Gáspár között, de a Rákóczi család tekintélye, a fiatal Györgynek az 1610-es években fényesen emelkedő karrierje, gyarapodó vagyona és nem utolsósorban a protestantizmus támogatása érdekében kifejtett tevékenysége⁶⁶ mindenképpen azt jelezhetette, hogy Szegedi megfelelő személyre talál benne a kézirat kinyomtatását illetően. Abban az esetben, ha Szegedi 1616-ban vagy azután adta azt Rákóczinak, az is magyarázhatja a megadományozott személyének kiválasztását, hogy akkor az már birtokában volt a sárospataki uradalomnak, ahol éppen a fordítás elkészítője volt városi lelkész.

⁶¹ RMNy II. 984. Vö. Heltai: *Alvinczi* 36.

Ugyanebben az évben a pozsonyi országgyűlésen többek közt a követként szereplő Szegedi védte a nagyszombati kálvinista közösség ügyét, amelynek prédikátorát és iskolamesterét valamivel korábban elűzték a városból. Heltai: *Alvinczi* 32.

⁶² Nem kizárható azonban az információ hiánya, késése vagy a téves információ egy-egy kiadvánnyal kapcsolatban. Példa erre Szenci esete. Biblia-kiadása előkészítése idején meg kívánt győződni arról, hogy nem készül az övével egy időben Magyarországon is Biblia-kiadás, ezért információt kért otthonról. Asztalos András 1608. március 6-án azt írta neki, hogy Bártfán kinyomatták a Bibliát. Miskolczi Csulyak István viszont már 1607. július 20-án értesítette Szencit arról, hogy a Bártfán elkezdett Biblia nyomtatását félbehagyták a nyomtatóval. Ebben az ügyben Miskolczi értesülése volt pontos. Vö. Heltai: *Alvinczi* 29.

⁶³ Vonatkozhat csak a katolikusokra úgy általában is, hiszen a kora újkorban a bibliai alapú „ragadozó farkasok” metafora az egyik legnépszerűbb volt, amellyel a különböző felekezetek egymást illették. Vö. például Sebők Marcell: *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története*. 2007. 233, 267–268.

⁶⁴ A katolikus sikerek rövid áttekintése Tusor Péter: *Katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon*. Egyetemi jegyzet. 2008. (Publicationes Instituti Historici in Universitate Catholica de Petro Pázmány nuncupatae fundati 1) 50–65.

⁶⁵ György és Zsigmond patrónusi tevékenységéről lásd Heltai: *Adattár* 315–316; Heltai: *Alvinczi* 22.

I. Rákóczi György irodalompolitói tevékenységéről lásd Bitskey István: *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában*. MKSz XCVI(1980). 10–11.

⁶⁶ Részletesen lásd Szilágyi Sándor: *I. Rákóczy György: 1593–1648*. Bp. 1893. (Magyar Történeti Életrajzok 23). 41. Művelődéspolitikájának értékelése: Heltai: *Alvinczi* 22.

A kötetben nincs jele annak, hogy az csakugyan Rákóczi György tulajdonába került.⁶⁷

4. Azonosítatlan, talán 17. századi kéz

A kézirat utolsó lapján található egy eddig azonosítatlan, valószínűleg 17. századi kéztől származó, barna tintával írt bejegyzés: a 115. és a 121. zsoltár Szenci fordításából ismert kezdősorai.⁶⁸

5. Gyulai István és a Szathmári Pap család

Suri kéziratának következő, név szerint említett tulajdonosa egy bizonyos Gyulai István, vélhetően református lelkész, akit nem sikerült azonosítanom. Egyelőre annyi valószínűsíthető róla, hogy az 1790-es évek táján halt meg, mivel az ő hagyatékából szerezte meg a kéziratot Szathmári Pap Mihály (1737–1812), a Kolozsvári Református Kollégium teológiaprofesszora 1797-ben. Erről tanúskodik az első levél verzóján olvasható bejegyzés: „Szathmári Pap Mihályé. A' néhai Tiszt. Gyulai István Uram könyvei közzül 1797.”

Szathmári felismerte a kézirat értékét, és ezt jelezte is az előbbi bejegyzés alatt: „[u]gy látszik nékem hogy ez éppen a' Suri Mihály írása; és hogy e' még soha nyomtatás alá nem ment. Lásd a' másik Paginán való írást-is [ti. a Szegediét]. De azután a' Molnar Albert Régi Levelek' igen betses Collectiojában, melly nállam vagyon, három tulajdon kezével irt Leveleit egybe vetvén ezen írással tökéletesen meg-gyözödt[em] a' felöl, hogy ez éppen a' maga első írása Suri O Mihálynak. És igen betses.”

Szathmári Pap Mihály komoly felkészültséggel rendelkező, nemzetközi körökben is elismert tudós volt.⁶⁹ Élénken részt vett az erdélyi tudományos életben, különös figyelmet fordított a régi kéziratokra és nyomtatványokra.⁷⁰ Irodalomtörténeti kutatásainak eredményeit többek közt Bod Péter *Magyar Athenasá*hoz készített, kéziratban maradt pótlásaiban olvashatjuk.⁷¹ Irodalomtörténeti összefoglalásban e kézirat 261. lapján, más jegyzetek közé beszúrva jelenik meg először Suri Mihálynak mint fordítónak a neve, valamint a lap alján még néhány adat az életéről és a Perkins-fordításról.

Szathmári kézirateit és könyveit egy részét fia, Szathmári Pap Zsigmond (†1841) örökölte. Zsigmond 1799–1805 között apja segédje volt a teológia oktatásában, válópere miatt azonban távozni kényszerült a kollégiumból (apjával együtt). 1806-tól haláláig Vízaknán működött református lelkészként.⁷²

Az ő kezétől származó bejegyzés nem található a kéziratban.

⁶⁷ 1638–39-ben Rákóczi rendezte (a nem Patakon levő) kézirateit, levéltárát. Az iratokról készült regestrum ma a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirat- és ritkaságtárában található, jelzete G 526/I–II. A Suri-fordítás nem szerepel benne. A regestrumra hivatkozik Monok István: *A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660*. Szeged 1996. (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai 1) 268-as tétel; részletesebben tárgyalja Jenei Ferenc: *A Balassi-hagyaték történetéhez*. ItK LXX(1966). 195–197.

⁶⁸ A bejegyzés: „Nem nekünk Uram nem nekünk / Szemem az hegyekre vetem mert fellyül van nekem / minden segedelmem.” KVEKvt Ms. 1430. 292.

⁶⁹ Életéről lásd Salamon József: *Szathmári Pap Mihály' rövid életrajza*. Erdélyi Prédikátori Tár V(1835). III–XVI; Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. II. Kvár 1905. 71–88.

⁷⁰ Az Erdélyi Kéziratkiadó Társasággal való kapcsolatáról lásd F. Csanak Dóra: *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság*. MKSz XCII(1976). 346.

⁷¹ A kézirat az EME tulajdona, ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, jelzete Ms. 404.

⁷² Török: *i.m.* 80–81; Gyulai Farkas: *Apáczai Cseri János életrajzához és műveihez*. Erdélyi Múzeum IX(1892). 66. Ő volt Szenci egyik életrajzírója is: Szathmári Pap Zsigmond: *Szentzi Molnár Albert' rövid életrajza*. Erdélyi Prédikátori Tár VII(1837). I–XXXVI.

6. Gróf Gyulay Lajos és gróf Kuun Géza

Szathmári Pap Mihály hagyatékának egy részét Zsigmond özvegye aukcióra bocsátotta Enyeden, 1845-ben.⁷³

Suri Perkins-fordítását következő tulajdonosa, a naplóíró Gyulay Lajos (1800–1869)⁷⁴ itt szerezhette be, vagy nem sokkal később valamelyik kolozsvári könyvtárban.⁷⁵ Possessor-bejegyzése az első kötéstábla belső oldalán található: „Kolozsvár 1846 / Gr Gyulay Lajos”.

Döbrentei Gábor neveltjeként Gyulay egyik szenvedélye könyvtára volt, amelyet tudatosan gyarapított, szervezett és rendezett; könyveiről, kéziratairól naplóiba is gyakran feljegyzett adatokat.⁷⁶ Halála után birtokai, több ezer könyve és egyéb vagyona három nőrokonára szállt.⁷⁷ Nővérén, gróf Kuun Lászlóné Gyulay Konstancián keresztül jutott könyvtárának a Perkins-fordítást is tartalmazó része ennek fiához, Kuun Géza (1835–1905) nyelvész–orientalistához, akinek hagyatéka az EME könyvtárát gyarapította.

Kuun Géza hagyatékának leltárba vétele 1906 januárjában történt meg. Éves jelentésében Erdélyi Pál, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója fel is hívta a figyelmet e hagyaték értékeire, külön a Suri-kéziratra.⁷⁸

Nem tartozik a kézirat possessorai közé, azonban látta azt, és rövid feljegyzést is készített arról egyik datálatlan jegyzetkönyvébe Szilády Áron irodalomtörténész, nyelvész.⁷⁹

A fordítás

Suri Mihály valószínűleg 1601 őszén, Herbornban találkozott az egészen friss hanai kiadvánnyal, és még ott hozzá is látott a fordításhoz.⁸⁰ A tisztázati elkészítését heidelbergi tartózkodása utolsó napjaiban fejezhette be, ajánlása 1601. március 1-jére keltezett.⁸¹

⁷³ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi magyar antikvár könyvkereskedelem kezdeteiről. = Művelődési törekvések a kora újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére.* Szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter. Szeged 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35), 228.

⁷⁴ Életéről Csetri Elek: *Gyulay Lajos élete és munkássága. = Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5.–1949. június 22. I.* Szerk. Csetri Elek–Miskolczi Ambrus. Bp. 2003. 12–79.

⁷⁵ Gyulaynak a Szathmári-hagyatékból Kolozsváron vásárolt könyveiről Jakó Zsigmond: *A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története.* = Uő: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez.* Buk. 1977. 243–244.

⁷⁶ Csetri: *i.m.* 67–68.

⁷⁷ A végrendeletéről, osztozásról részletek a Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszékének *Gyulai Lajos naplói* című kutatási programját bemutató oldalán: <http://gyulaynaplok.hu/showDetailedDokumentum.php?dokID=59>

⁷⁸ A kézirat gyarapodására vonatkozó jelentésében a Kuun-hagyatékot emeli ki mint a legjelentősebbet és legnagyobbat abban az évben, annak értékeit tekintve pedig: „[c]sak a legbecsebbeket említve, innen kaptuk *Suri Orvos* Mihálynak 1602-ben sajtó alá készült, de meg nem jelenhetett eredeti művét (Katholikus Református) [...]”. Talán a feldolgozás sietségében kerülte el figyelmét, hogy fordításról van szó. Lásd Erdélyi Pál: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára 1906-ban.* MKSz ú. f. XV(1907). 359.

⁷⁹ Jegyzetkönyvének első két lapjára bemásolta a fordítás címlapját, az Asztalosnak szóló ajánlás elejét és végét, valamint a tulajdonosi bejegyzések egy részét. A kéziratról értékelő megjegyzéseket nem tett. A Szilády-hagyaték leelőhelye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. A jegyzetkönyv jelzete Ms. 62.

⁸⁰ A latin nyelvű kiadás ajánlólevele 1601. április 9-én kelt Majna-Frankfurtban (vö. *Catholicus reformatus*. [6b]); a nyomtatás bizonyára igénybe vett pár hónapot, így a könyv terjesztése nyáron, nyár végén kezdődhetett el. Suri szeptember 22-én érkezett Herbornba, és a hónap végén Szencinek írt levelében beszámolt arról, hogy komoly betegséggé esett. Lásd NLI 124. Fordítása ajánlásában pedig az áll, hogy „mikor ebben munkalkodtam, nem csak sok fele egyéb foglalatosságok; de meg’ veköny esesegemis hatra marasztot”. KVEKt Ms. 1430. 6a.

⁸¹ Uo. 6b.

A háládatosság erényének kifejtése után Suri megmagyarázza, miért könyvfordítással kívánta háláját leróni: tekintve az időt amelyben, és a helyet, ahol Asztalos él, valamint megfontolva, hogy a szép versek (amelyekkel Asztalos korábbi alumnusai mondtak köszönetet patrónusuknak) ugyan gyönyörködtetnek, de nem feltétlenül hasznosak és épületesek, ő inkább más módot kívánt választani hálája kifejezésére (valamint a tudományokban való előmenetelének bizonyítására). Könyörgésére Isten mutatott neki más módot.⁸²

Perkins írását azért tartotta hasznosnak a hazai olvasók számára, mert az nemcsak az igaz eklézsia értelmét állítja az olvasó elébe, hanem a katolikusoknak „velünk való eggyezesők, tevelygesők” is bemutatásra kerül benne, és ez szükséges, mivel „nem minden iras olvasonak, nem mondom paraztnak, adatatot, hogy ez sok fejő kigyoknak hiszelködő farkokot meg’ ismerhesse.”⁸³ Külön hangsúlyozza a jezsuiták álnoksága elleni védekezés fontosságát.⁸⁴

Kiemeli, hogy ő magyarul ír, és megjegyzést tesz a magyar nyelv darabos és szűk voltára.⁸⁵

A fordításban, de levelezésükben sincs utalás arra, hogy Suri Szenci Molnár Albert tanácsára fordította Perkinst illetve, hogy Szenci tudott volna a munkáról.

Azonban fordítás elkészítése a hála kifejezéseként nem lehetett új ötlet Suri számára. Biztosan tudott ugyanis a Tossanus-fordításról, amit Szenci Molnár Békési Jánosnak, kassai támogatójának készített 1600-ban.⁸⁶

Ami Perkins vitairatát illeti, a *Catholicus reformatus* 1602-ben, Herbornban megjelent német fordítását (*Der Catholische reformierte Christ...*) a Szencivel baráti kapcsolatban levő Johann Heidfeld készítette el.⁸⁷ Elképzelhető, hogy Surinak tudomása volt erről a készülő német változatról is.

Asztalosnak írt ajánlásában Suri mentegetőzik a munka darabos és ízetlen volta miatt; jelzi, hogy a fordítás elkészítésekor egészségügyi gondjai, valamint igen sok egyéb munkája is volt, és éppen ezért azt „non in publicum, sed in privatum usum” készítette, és javítások nélkül nem engedné kinyomtatni.⁸⁸

A fordítás rendszerint híven követi a latin eredetét.⁸⁹ Ez helyenként nehézkessé teszi a jelentés megértését, és a szöveg magyarosságának is rovására megy.

⁸² „Mert mikor ez kis könyveczket lattam volna [...], mindgiarast keszdem gondolkodni annak az mi nyeliunkre valo fordetasarol, es nem sok napokon hoza keszolesemnek elotte altal olvasonak, vevem eszemben, hogy igen hasznos lenne, mind az en magam gyakorlasara, mind penig’ az olvasonak epöletire.” KVEKvt Ms. 1430. 5a.

⁸³ Uo.

⁸⁴ „Egyeb nemzetekben levő rendek egyre mast azon vereyteköznek, hogy az ő vallasoknak nagyob meszöt adhassanak, es ezök közöt főkeppen azok az fel barátok kik az Keresztien nevet meg’ tagadvan az Jesus nevelvel hamisan komplarkodnak, ezeknek szaiokban mez vagyon, de szivek rakva mereggel. Adgyon az Isten az mi ronczos országunkbanis ezek ellen vigyazo ör allokak, kik mind nyelvekel, mint egy elős törrel, mind irasokal, mint egy vas pörölyel vaghassak es ronthassak az ördögnek bylleges Katonait, es az setetsegnek orszagat.” Uo. 5b.

⁸⁵ Uo. 5a–5b.

⁸⁶ Szenci 1600 augusztusában Heidelbergben kezdte magyarrá fordítani Daniél Tossanus *Imádságos könyvét* Békési számára, aki őt az év tavaszán 100 arannyal támogatta. Vö. *Napló* 135–137. Ugyanebben az időben Suri Mihály is Heidelbergben tartózkodott.

⁸⁷ Lásd Petróczi Éva: *i.m.* 61.

⁸⁸ KVEKvt Ms. 1430. 6a.

⁸⁹ Ez szerkezeti szempontból is meghatározó: a fordító által írt ajánlást a szerző, William Perkins olvasókhöz írt előszava követi, azt a tartalomjegyzék, és utána kezdődik a vitairat maga. Kecskeméti C. János 1620-as kiadványában nem közli Perkins előszavát, a kötet szerkezete sem igazodik a latin eredetihez, ő maga pedig fordításkor inkább az értelemlre figyelt, mint a betű szerinti jelentésre. Vö. Vásárhelyi Judit: *i.m.* (*Egy jezsuita-ellenes...*) 266.

A kihagyások és betoldások viszonylag ritkák. A margináliákból hagy el Suri olyan esetben, amikor azok nem lényegi információt közölnek (például a főszövegben tárgyalt téma megnevezését, felosztását jelölik); szerzőkre, művekre vonatkozó lapszéli hivatkozások nem hiányoznak. A magyar változathoz értelemszerűen elmaradnak azok a lapszéli jegyzetek is, amelyekben a latinra fordító reflektál a spanyol szövegre (246.).⁹⁰

Betold ugyanakkor széljegyzetben egy bibliai részletet héber nyelven, először héber, majd latin karakterekkel leírva (139.).⁹¹

A latin fordítás a bibliai hivatkozások esetében könyvet és verset is jelöl, de előfordul, hogy az utóbbit tévesen: ilyenkor Suri javítja a szöveget (139.). A bibliai idézetek fordításához nem használ magyar nyelvű Szentírást, ő maga fordítja azokat latinból, általában szó szerint.

A latin szöveg értelmének világos átadásával olyankor adódnak nehézségei, amikor az egészen specifikus teológiai eseteket vagy éppen a teológiához nem kapcsolódó, például közigazgatási, jogi témákat tárgyal.⁹²

Suri Mihály *Catholicus reformatus*-kézirátát feltehetően nyomtatásra szánták. Emellett szól az, hogy fontosnak tartották aktualizálni benne az ajánlás címzettjének titulusát, jóval azután, hogy Suri hazatért, és – vélhetően – átadta az ajándékot Asztalosnak, az akkor még városi tanácsosnak.

Ha feltételezzük, hogy a fordítás, rendeltetésének megfelelően, Asztalos birtokába került, és, függetlenül az itt-ott előforduló, de az olvasást és megértést nem ellehetetlenítő nehézségeitől, kiadásra szánták, valószínűleg Asztalos 1602 utáni sorsában kereshető a kiadási terv meghiúsulásának magyarázata.

Asztalost 1602 második felében vagy 1603 első felében, vallási okokból kizárták a nagyszombati városi tanácsból, sőt a városból, a megyéből, de akár az országból való száműzetéssel is megfenyegették, amennyiben tovább folytatta volna a felekezeti szervezkedést – legalábbis ezt tolmácsolta Taksonyi Péter, Asztalos volt alumnusa Szencinek, amikor közölte vele, hogy Asztalos úgy döntött, egyelőre szüneteltetni kell a Biblia kiadásának tervét.⁹³ Így érthető, ha az

⁹⁰ Például: „Hic plura habet Hispanicum exemplar” és „Rursum aliter exemplar Hisp.” *Catholicus reformatus* 384.

⁹¹ A szöveg egy héberből tévesen fordított bibliai részt tárgyal. A latin változatban csak a latin nyelvű passzus olvasható, Suri ennek megfelelően le is fordította azt magyarra, és a főszövegben csak az jelenik meg, azonban a margón pontosított, megadva a héber eredetét.

Ezzel az eljárással talán filológiai képzettségét is kívánta bizonyítani. Az ajánlásban használt héber kifejezést is gondosan közölte a margón héber karakterekkel. Vö. KVEKvt Ms. 1430. 2b.

⁹² Például a konverzió két típusának tárgyalásakor:

Latin: „Conuersio porro duplex est, Actiua & Passiua.” (386.)

Suri, 1602: „Az meg’ teres penig avagy fordulas ket fele, Eröködő munkas es tüör szenvedő.” (248.)

Kecskeméti, 1620: „Az meg térés penig kettő, az egyik Csélekedő, az másik szenvedő.” (375.)

Az elégtételről szóló fejezet bevezető részében pedig, a törvény által szabályozott büntetéseket tárgyalva:

Latin: „Satisfactio ciuilis” (144.)

„Politicae quoque satisfactiones sunt mulctae pecuniariae, aliaeque animaduersiones in eos; qui leges violant: item supplicia capitalia facinorosorum.” (144.)

Suri, 1602: „Varosi elegtetel” (91.)

„Vadnak piaczi [lapszélien magyarázza: tervenbeli] eleg tetelekis, penz birsag’, es egyeb büntetesök azoknak, kik az törvent meg’ szegik: ismet az gonoszaknak fejekben jaro büntetesök.” (91.)

Kecskeméti, 1620: „Külsökepe(n) valo elég tétel” (139.)

„Polgari rend szerent valo elég tételis vagyion, mely nem egyeb, hanem pénz el és egyeb modon valo büntetéssel leszen, az törvének megh szegeseiért, avagy az gonosságért valo fő vétel.” (140.)

⁹³ Lásd Taksonyi Péter 1603. augusztus 12-i levelét Szenci Molnár Alberthez: NLI 146–149.

adott körülmények között Asztalos nem tett lépéseket a Suri által lefordított katolikusellenes vitáit megjelentetése érdekében sem.

A Bocskai-felkelés változást hozott a nagyszombati felekezeti viszonyokban, azonban a hadi állapot komoly pusztításokkal is járt, Asztalos szempontjából jelentős anyagi veszteségekkel.⁹⁴ Illésházy István nádor halála után, 1609-ben, újra rosszra fordult a kálvinista felekezet sorsa Nagyszombatban, Asztalosnak megint védenie kellett magát a városi tanáccsal szemben.⁹⁵ Úgy tűnik, nem volt lehetősége könyvkiadást támogatni.⁹⁶ 1610-ben egyre gyakrabban volt beteg, 1611 augusztusa után pedig már nincsen további adat életéről.⁹⁷

Valószínűleg Asztalos hagyatékában találta meg Szegedi Gáspár a Perkins-fordítást, és ismerte fel benne ő is a felekezete szempontjából hasznos kiadvány lehetőségét.

⁹⁴ Minderről maga Asztalos számol be Szencinek írt 1608. március 6-i levelében. A religió szabad, írja, de az ínségnek ez már a harmadik éve, és ő maga is sok kárt vallott a hajdúk meg a török jövedelekor. Beszámol balesetéről is, amely ágyhoz kötötte közel egy évig. NLI 253–255.

⁹⁵ A nagyszombati kálvinista prédikátor és iskolamester kiűzetéséről, valamint Asztalos ekkori állapotáról lásd Asztalos András 1609. november 28-i levelét Szenci Molnár Alberthez, NLI 329–331; Heltai: *Alvinczi* 31–33.

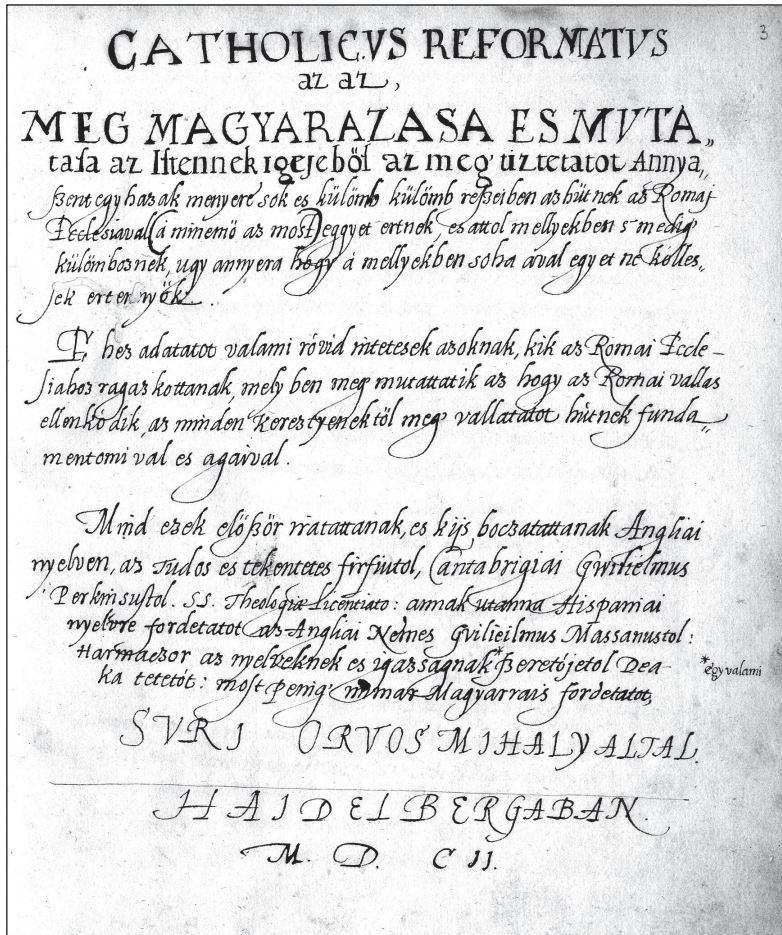
⁹⁶ 1610 februárjában a Nagyszombatba visszahelyezett kálvinista iskolamester, Makai Máté, majd pedig Rátkai György lelkész is arra kérte levélben Szencit, hogy segítsen újra kiadatni egy Heidelbergbe ezzel a céllal elküldött könyvet, Visartus Donatus *Fides Jesu et Jesuitarum* című jezsuitaellenes írását. Rátkai már magyar fordítását is kérte Szencitől az Asztalos András asztalán látott könyvnek. Ez végül 1619-ben jelent meg, Kecskeméti C. János fordításában. Bővebben lásd Vásárhelyi: *i.m. (Egy jezsuita-ellenes...)* 253–254.

Kérdés, hogy miért nem Suri már elkészült Perkins-fordítását küldték kiadásra.

⁹⁷ Heltai: *Alvinczi* 33.

Suri Orvos Mihály Perkins-fordításának címlapja

Engedjé Isten jó Szent Fölsege, hogy ebből is en ki az én munkából az
 keresztien vallásnak egykor meg ismeri es be vát igazságot jobban
 jobban kegyelmed eszében vehesse, s elő mőzdebbassa, es azt es életnek
 minden csepeiben meg örösven elis követesse; es ellenkődő felnek peng dőgle
 letes, veszedelmes es károsatos vetekeket, min az oró tam kőrmerről, az kigyok
 süvöltéséről, meg ismerven, miképpen emekeltűce, laba ala tapódhassa es meg
 utalhassa. **És.** Engedjé az irgalmas Isten, hogy az ő menyeyi
 akaratának, melyet az propheták es Apostolok násiban hi jelentet idős,
 segyünk felől, engedjékünk, es erziák az ő Fiat mind külső keppen az Egy
 házi szolgálatban, mind belső keppen szívrünkben hőszöletesen, halgathas
 suk es az Romai Antichristusnak minden hamis practici cū meg vehetsük
 hogy mindmáig szerelmesekek legyünk, az Atyának szerelmeseiben,
 kiből ő neki jó kedve töl. Mely jó kedvő öröcke való, láthatatlan, bölcs
 Atyának, Szent Fiával az közben járó Jesus Christus al es Szent Lelkével
 tisztesség, bala adas, es öröcke való dios jóseg Legyen.

És Szent hatomszáz egy örök Isten kegyelmedet, minden háza
 nepevel es háza tartozókkal, sokan-carcza meg egyesekben, jelenketovel
 igazgassa, veszerlye Szent Lelkével, es kegyelmedre minden aldasoknak
 német, az ő Szent nevének tisztességére, az Atya szent egy háznak épőletine
 es kegyelmednek örökké való boldogságára, nagy hasdagon es jóseg,
 get-balecsa. Amen. *In am Handelbergában .i. Martij,*
 Anno .j. 6. 6. 2. *Kegyelmed*
alagatos szolgálta
András / o. Suro

Az Asztalos Andrásához irt ajánlás utolsó lapja

The *Catholicus reformatus*-Translation of Mihály Orvos Suri

Keywords: Mihály Suri Orvos, William Perkins, Hungarian translation, religious literature, 17th century

The Puritan theologian and writer, William Perkins had a considerable influence on the early modern Hungarian literature with several of his works translated and printed, even reprinted during the 17th century in Hungary.

So far, the 1620 edition of the *Catholicus reformatus* (Hungarian translation of Perkins' *A Reformed Catholike*, Cambridge, 1598) has been regarded as the starting point of the reception of Perkins and of Puritan ideas in Hungary.

The manuscript No.1430 in the manuscript collection of the Transylvanian Museum Society, now part of the holdings of the Central University Library of Cluj/Kolozsvár contains a much earlier translation of the *Catholicus reformatus*, carried out in 1602 by Mihály Orvos Suri, at that time student of theology at the Academies of Heidelberg and Herborn, Germany, later Calvinist preacher of Sárospatak.

The study presents this so far unknown manuscript and its little-known translator.

Számunk szerzői

- Antal Balázs (1979) – adjunktus, Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza
Avram Laura (1988) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Baricz Ágnes (1979) – irodalomtörténész, doktorandus, egyetemi tanársegéd, Sapientia EMTE, Kolozsvár
Bartha Katalin Ágnes (1978) – irodalomtörténész, Kolozsvár
Bányai Éva (1971) – irodalomtörténész, adjunktus, Bukaresti Egyetem, Bukarest
Bányász Melinda (1977) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Benda Mihály (1971) – bölcseész, Budapest
Biró Annamária (1981) – irodalomtörténész, EME, Kolozsvár, egyetemi adjunktus, Partium KE, Nagyvárad
Bura László (1932) – nyelvész, irodalomtörténész, Szatmárnémeti
Csergő Antal (1967) – könyvtáros, Sepsiszentgyörgy, doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész, szerkesztő, Kolozsvár
Egyed Ákos (1929) – történész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Egyed Emese (1958) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Gajdó Tamás (1964) – színháztörténész, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest
Kovács Flóra (1982) – szerkesztő, oktató, Szegedi Tudományegyetem
Könczei Csongor (1974) – néprajzkutató, Kolozsvár
Luffy Katalin (1973) – irodalomtörténész, könyvtáros, PhD, Kolozsvár
Miklós Beáta ((1985) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Miskolczy Ambrus (1947) – egyetemi tanár, az MTA doktora, ELTE, Budapest
Molnár Bodrogi Enikő (1967) – nyelvész, műfordító, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
Mózes Huba (1941) – irodalomtörténész, Miskolc
Péter Mónika (1984) – tanár, Tordaszentmihály, doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Szegedy-Maszák Mihály (1943) – irodalomtörténész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, ELTE, Budapest
Simoncsics Péter (1946) – nyugdíjas egyetemi docens (BBTE)
Tapodi Zsuzsa (1961) – irodalomtörténész, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Csíkszereda
Újlaki-Nagy Réka (1984) – irodalomtörténész, doktorandus, Szegedi Tudományegyetem

Contents

Zsuzsa Tapodi: Small and Large Regions, Centre and Periphery at the Beginning of the 21 th Century	1
Gyula Dávid: Final Accounts about the Encyclopedia – Looking towards the Future.....	7
Réka Újlaki-Nagy: Sabbatarian Millenarism	15
Ágnes Baritz: The <i>Catholicus reformatus</i> -Translation of Mihály Orvos Suri	23
Melinda Bányász: Points Revealed and Yet to be Revealed in the Network Woven around the Homecoming of a Manuscript	43
Ambrus Miskolczy: Kazinczy-Interpretations	61
Mihály Szegedy-Maszák: Mihály Babits on the Concept of the Nation	87
Balázs Antal: Forming Presence. Literary Reviews on the World Wide Web	99

Workshop

Mihály Benda: Aragon Boulevard or the Description of the Town in his Novel <i>Hunok Párizsban</i> (Huns in Paris).....	109
László Bura: Pakocs (Pakots) Károly	121
Katalin Ágnes Bartha: László Szabédi and the Unitarian High School from Cluj (Kolozsvár)	127
Éva Bányai: Deregionalisation. Notions of Space in the Writings of Gábor Vida	137
Enikő Molnár Bodrogi: Transylvanian-Hungarian Researcher on the Land of Meänkieli Speakers	142
Péter Simoncsics: The Negation in Ugrian Languages.....	152
Huba Mózes: Bound and Open Character of Verse Metrical Systems	163
Annamária Biró: János Fekete: <i>History of Hungarians</i>	170

Review

Katalin Luffy: Cultural and Scholarly Relations in Central-Eastern-Europe	179
Tamás Gajdó: Shakespeare in Transylvania	183
Ákos Egyed: Mutual Will or Unilateral Decisions?	185
Flóra Kovács: The Generation Existence's Question	188
Emese Egyed: About György Aranka's History of Transylvania	190
Csongor Könczei: About the Transylvanian Mezőség (Open Country)	192
Beáta Miklós: The New Media's Possibilities	197
Antal Csergő: In Captivity of our Concepts.....	199
Laura Avram: An Authentic Kierkegaard-Representation	201
Mónika Péter: Dimensions of Visuality	203
<i>Our Authors</i>	205

Cuprins

Tapodi Zsuzsa: Micro- și macroregiuni, centru și periferie la începutul secolului 21	1
Dávid Gyula: Raport final despre <i>Dicționarul Literaturii Maghiare din România – în perspectiva viitorului</i>	7
Újlaki-Nagy Réka: Chilianismul sâmbătiștilor	15
Baritz Ágnes: Traducerea în limba maghiară de către Suri Orvos Mihály a lucrării <i>Catholicus reformatus</i>	23
Bányász Melinda: Punctele depistate și depistabile ale rețelei de relații privind recuperarea și publicarea unei opere literare din secolul al 18-lea	43
Miskolczy Ambrus: Interpretări Kazinczy din punctul de vedere al unui istoric	61
Szegedy-Maszák Mihály: Concepția despre națiune a lui Babits Mihály	87
Antal Balázs: Prezență în devenire. Reviste literare pe internet	99

Atelier

Benda Mihály: Bulevardul Aragon, sau imaginea orașului în romanul <i>Hunok Párizsban (Hunii la Paris)</i> de Illyés Gyula	109
Bura László: Opera literară și personalitatea lui Pakocs Károly	121
Bartha Katalin Ágnes: Szabédi László și Liceul Unitarian din Cluj	127
Bányai Éva: Deregionalizare. Conceptul spațiului în scrierile lui Vida Gábor	137
Molnár Bodrogi Enikő: În vizită la finlandezii (meänkieli) din valea râului Tornio	142
Simoncsics Péter: Negarea în limbile ugrice	152
Mózes Huba: Caracterul închis și degajat al sistemelor de versificație metrică	163
Biró Annamária: <i>Istoria ungarilor</i> de János Fekete	170

Recenzii

Luffy Katalin: Relații culturale și științifice în Europa Centrală și Răsăriteană	179
Gajdó Tamás: Shakespeare în Transilvania	183
Egyed Ákos: Voința unitară a maghiarilor sau decizii unilaterale?	185
Kovács Flóra: Problematika generațiilor	188
Egyed Emese: Dezmințirea ca teoremă și deducție a identității naționale	190
Köncei Csongor: Un volum etnografic exhaustiv despre Câmpia Transilvaniei	192
Miklós Beáta: Posibilități noi de comunicare în mass-media actuală	197
Csergő Antal: În captivitatea conceptelor noastre	199
Avram Laura: Un portret veritabil despre Kierkegaard	201
Péter Mónika: Dimensiunile vizualității	203
<i>Autorii numărului de față</i>	205
<i>Contents</i>	206

Tartalom

Tapodi Zsuzsa: Kis- és nagyregiók, centrum és periféria a 21. század elején	1
Dávid Gyula: Zárszámadás a Lexikonról – a jövő felé nézve	7
Újlaki-Nagy Réka: A szombatosok chiliizmusa.....	15
Baritz Ágnes: Suri Orvos Mihály <i>Catholicus reformatus</i> -fordítása	23
Bányász Melinda: Egy irodalmi mű hazakerülése és kiadása köré szövődött kapcsolatháló felfedett és felfedendő pontjai	43
Miskolczi Ambrus: Kazinczy-értelmezések történész szemmel	61
Szegedy-Maszák Mihály: Babits nemzetfölfogása.....	87
Antal Balázs: Formálódó jelenlét. Irodalmi folyóiratok az interneten	99

Műhely

Benda Mihály: Aragon boulevard, avagy Illyés Gyula <i>Hunok Párizsban</i> című regényének városleírásai	109
Bura László: Pakocs (Pakots) Károly	121
Bartha Katalin Ágnes: Szabédi és az Unitárius Kollégium	127
Bányai Éva: Régiótlanítás. Térképzetek Vida Gábor írásaiban	137
Molnár Bodrogi Enikő: Erdélyi kutatóként méenkieli nyelvrokonaik földjén	142
Simoncsics Péter: Az ugor tagadásról	152
Mózes Huba: Versrendszerek kötöttsége és nyitottsága	163
Biró Annamária: Fekete János: <i>Magyarok története</i>	170

Szemle

Luffy Katalin: Kultúr- és tudománykapcsolatok Kelet-Közép-Európában	179
Gajdó Tamás: Erdélyi Shakespeare	183
Egyed Ákos: Közös magyar akarat vagy egyoldalú döntések?	185
Kovács Flóra: A nemzedéki lét kérdése	188
Egyed Emese: Cáfolat mint a nemzeti identitás tétele és levezetése	190
Könczei Csongor: De vajon ez mind Mezőség?	192
Miklós Beáta: Az új média kommunikációs lehetőségfeltételei	197
Csergő Antal: Fogalmaink fogságában	199
Avram Laura: Egy hiteles Kierkegaard-kép.....	201
Péter Mónika: A vizualitás dimenziói	203
<i>Számunk szerzői</i>	205
<i>Contents</i>	206
<i>Cuprins</i>	207

